

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОНФЛІКТУ ЯК ВИДУ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

У статті йдеться про психологічні детермінанти виникнення та існування політичної діяльності як політичного конфлікту. Конфліктність, змагальність, конкурентність політичної діяльності є її іманентною властивістю, де суттєву роль відіграє боротьба. Вважають, що політична боротьба здебільшого виникає з приводу двох видів дефіциту: позиційного та джерельного. Політична діяльність як конфлікт виникає не лише у випадку, коли сторони прагнуть до отримання зисків за рахунок один одного, коли ведеться боротьба не лише за монополію застосування інструменту влади, а й за монополію розробки і поширення принципу легітимного розподілу соціального світу і тим самим — за монополію мобілізації груп.

Політика, як ієрархічно складна діяльність, містить водночас і/або послідовно різні форми політичної взаємодії. Серед них виокремлюють щонайменше три, які пов'язані із суспільно-політичними конфліктами: кооперація, конкуренція та відкритий конфлікт.

Політичний конфлікт є зіткненням суб'єктів соціально-політичної взаємодії у їхньому прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані насамперед із здобуттям влади або її перерозподілом, а також зі зміною їх політичного статусу у суспільстві. Крайня межа загострення політичних суперечностей призводить до військово-політичних конфліктів. Особливістю таких конфліктів є те, що в них переплітаються всі суспільні інтереси — економічні, соціальні й духовно-ідеологічні.

Різні типи суспільств генерують різні типи конфліктів. Завоювання політичної влади та її здійснення переважно відбувається у таких видах політичних конфліктів: державно-правові, статусно-рольові, конфлікти на основі наявних розбіжностей у політичній культурі та ін.

Так званими специфічними механізмами перетворення політичних процесів є політичний радикалізм, політичний екстремізм, політичний фанатизм, фундаменталізм, сучасний тероризм як різновид політичного екстремізму. Окремим типом конфліктів у політиці є так звані ніколи не вирішувані («глибоко вкорінені») конфлікти на ґрунті віри (релігії) та мови (етнічні конфлікти).

Ключові слова: *політична діяльність, політичний конфлікт, конфліктність, політична боротьба, типи політичних конфліктів, джерела політичних конфліктів.*

Постановка проблеми. Суспільно-політичні події вітчизняного соціуму актуалізують чимало проблем буття. Серед них проблема функціонування країни у співіснуванні війни та миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що політичну діяльність вважають видом суспільної діяльності, що історично склався (Ф. Фукуяма, 1992 та ін.); активністю, в якій мають прояв соціально-психологічні явища, пов'язані зі ставленням особи до суспільно-політичних інститутів (М. Ф. Головатий, 2002 та ін.), насамперед до інститутів політичної влади

(В. О. Васютинський, 2005; М. С. Кармазіна, 2007; О. О. Траверсе, 2010 та ін.); сукупністю рішень, які приймають політичний діяч або група, що стосуються вибору цілей і методів досягнення рішень політичного життя залежно від конкретної ситуації (Ю. В. Луканов, 1996; В. Ф. Солдатенко, 2006; Ю. І. Шаповал, 2001 та ін.); індивідуальним стилем діяльності політичного лідера (Т. І. Батенко, 1999; Д. Г. Видрін, 2001; В. С. Лозицький, 2005 та ін.); політичної еліти (М. І. Сенченко, 2009; В. О. Татенко, 2004; М. В. Томенко, 2000; Ф. М. Рудич, 2010; та ін.); участь у здійсненні державної влади (В. І. Бортніков, 2007; Ю. І. Шаповал, 2008; О. Б. Шестопад, 1996 та ін.) тощо.

Вважають, що політична боротьба здебільшого виникає з приводу двох видів дефіциту: позиційного (нестача соціальних позицій — статусів, ролей) та джерельного (нестача певних матеріальних та духовних ресурсів). З усім тим, політична діяльність як конфлікт виникає не лише у випадку, коли сторони прагнуть до отримання зисків за рахунок один одного. Завжди йдеться про здатність контролювати і скеровувати дії іншої сторони, тобто про змагання за політичне домінування. Досягти цієї мети — означає оволодіти реальним політичним капіталом (фінанси, право, засоби легітимного насилля тощо). Отже, ведеться боротьба не лише за монополію застосування інструменту влади, а й за монополію розробки і поширення принципу легітимного розподілу соціального світу і тим самим — за монополію мобілізації соціальних груп (О. О. Конфісахор, 2009; Ю. А. Левенець, 2001; Ю. Ж. Шайгородський, 2009 та ін.).

Виділення невіршених раніше частин проблеми. Проте проблема трактування сучасних політичних конфліктів, власне їх джерел, ресурсів та результатів залишається відкритою.

Мета статті — розкрити психологічні особливості конфлікту як виду політичного протистояння.

Виклад основного матеріалу. Конфліктність, змагальність, конкурентність політичної діяльності є її іманентною властивістю, де суттєву роль відіграє боротьба. Проте боротьба має трактуватися як засіб досягнення цілей соціуму, а не як самоціль, оскільки у рамках боротьби функціонує співпраця, і водночас у рамках співпраці функціонує боротьба. Наприклад, кандидати в депутати борються в рамках передвиборчого процесу, і водночас перемога партії, членами якої вони є, неможлива без здійснення ними співробітництва в межах партії. Зауважимо, що досягати масштабних цілей однією боротьбою неможливо.

Політика, як ієрархічно складна діяльність, містить водночас і/або послідовно різні форми політичної взаємодії. Серед них виокремлюють щонайменше три, які пов'язані із суспільно-політичними конфліктами: кооперація, тобто коли відбувається зіткнення притязань; конкуренція — коли стикаються інтереси та відкритий конфлікт — коли актуалізуються суперечності базових цінностей соціуму (Д. Аптер, 1973). Так, у суспільно-політичному ладі США найсуттєвіші суперечності здебільшого існують у формах конкуренції або кооперації, оскільки дві провідні партії декларують подібні цінності, що, своєю чергою, унеможливує виникнення між ними відкритого конфлікту.

Звісно, суспільство не може існувати тривалий час, якщо у критичної маси його членів відсутні уявлення, які сприяють його збереженню. Такі уявлення визначають смисл колективного існування, віру, його осмисленість і виправданість. Йдеться про базові знання стосовно соціального життя, які розділяються більшою

частиною суспільства і визначають розуміння конкретних політичних ситуацій і поведінки в них. Їх поділяють на три групи: соціальна онтологія, політичні цінності, операціональний політичний досвід (М. І. Бірюков, В. М. Сергєєв, 2004).

Соціальна онтологія як система категорій, задає базові уявлення про структуру та властивості соціальної реальності й типологізує соціальні ситуації. Таке знання є неусвідомленим (і тому працює безвідмовно). Це відбувається не тому, що воно є коректним до ситуації, а тому, що іншої альтернативи не існує (інші способи розуміння і поведінки акторів просто не відомі). Таке знання організоване у загальні концептуальні схеми і не може бути підтверджене або спростоване досвідом, оскільки саме є способом інтерпретації досвіду і світу в цілому. Соціальна онтологія являє собою набір когнітивних фреймів, патернів, тобто певний набір смислів і значень, завдяки яким інтерпретуються різні політичні ситуації та політичне життя в цілому. Проте соціальна онтологія в більшості суперечить «букві» або значенню ідеологічних текстів.

Необхідність постійних структурних трансформацій руйнує здатність соціальної онтології функціонувати як інтеграційний чинник соціуму. Тому функцію інтеграції на себе перебирають політичні цінності. Вони є більше відкритими для рефлексії, оскільки постійно функціонують у політичному дискурсі. Ієрархія цінностей має особливо гострий прояв у перехідні, кризові моменти історії. При цьому зміни можуть не торкатися змісту соціально-онтологічних настановлень. Суспільство здатне як і раніше сповідувати віру в природну єдність своїх членів, навіть не апелюючи до цієї віри як основного (і тим більше єдиного) механізму інтеграції. На когнітивному рівні система цінностей підтримує достатньо диференційовану, але цілісну картину світу; на рівні прагматичному — здатна інтегрувати дії людей з принципово різним, навіть несумісним операціональним досвідом. У суспільстві, яке трансформується, прихильність цінностям стає потужним інструментом соціальної і культурної ідентифікації, що відображено у значущих символах (тих, які мають бути достатніми для ідентифікації).

У суспільстві, де інтеграція неможлива в межах соціальної онтології та на рівні цінностей, вона відбувається на основі операціонального досвіду. Останній є набором стереотипних сценаріїв поведінки для стандартних ситуацій. Єдність соціуму на цьому рівні може бути відновлена завдяки відмові як від монополії на істину щодо цінностей (притязань на досконалість), так і від відповідних онтологічних настановлень. Інтеграція відбувається завдяки інституціалізації операційного досвіду (певних стереотипних сценаріїв поведінки (традицій) і політичних процедур), через процес його ієрархізації і досягнення консенсусу. Це означає запровадження (відбір) політичних інститутів, процедури формування і функціонування яких і стають предметом ціннісного консенсусу, який забезпечує інтеграцію суспільства (М. І. Бірюков, В. М. Сергєєв, 2004).

При цьому абсолютизація політичної діяльності як боротьби є свідченням, з одного боку, ціннісного зсуву, а з іншого — недостатньо розвиненим рівнем політичного мислення, пов'язаного з прогнозуванням результатів політичної діяльності (як найближчих, так і віддалених) (Т. М. Траверсе, 2015).

Неузгодженість соціальної онтології у кризові часи, здебільшого актуалізує суперечності, призводить до політичних конфліктів, які є зіткненням суб'єктів соціально-політичної взаємодії у їхньому прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані насамперед із здобуттям політичної влади або її перерозподілом, а також зі

зміною їх політичного статусу у суспільстві. Крайня межа загострення політичних суперечностей призводить до військово-політичних конфліктів. Форми існування таких конфліктів є досить різноманітними й динамічними, наприклад, легітимні й нелегітимні (які мають тенденцію до взаємопереходу), мітинги, демонстрації, політичні революції і перевороти, війни, збройні конфлікти тощо. Політичний контекст, здебільшого є конфліктогенним чинником, тим тлом, яке визначає динаміку, риси та тенденції розвитку військових дій, оскільки в ньому переплітаються всі суспільні інтереси — економічні, соціальні, духовно-ідеологічні та ін. Це має прояв у причинах виникнення політичних конфліктів: соціально-економічних (відмінності рівнів добробуту різних груп, несправедливий розподіл сукупного продукту); соціально-психологічних та соціокультурних (зростання етнічної свідомості, відмінності у соціальній структурі груп) та ін. (Т. Григор'єва, 2008 та ін.). Суто політичну генезу містять політичні причини виникнення конфліктів – криза політичної системи, системи правління, поява різних, в тому числі етнічних еліт, боротьба між ними, перевага окремих субкультурних спільнот у доступі до влади, недемократична національна політика уряду, різний статус спільнот у процесі національно-державного будівництва тощо. Внаслідок цього політичні конфлікти є найбільш гострими і всеохопними, втягують мільйони людей. Їхня інтенсивність і гострота зумовлюється тим, що вони завжди є ідеологічно мотивованими та інституціонально організованими (Т. М. Траверсе, 2013).

Відомо, що різні типи суспільств генерують різні типи конфліктів, де суттєвим критерієм є рівень і характер розвитку соціальних відносин – відкрите/демократичне, закрите/тоталітарне та перехідний тип суспільства. Відкрите суспільство як тип суспільної організації, ґрунтується на широких громадянських правах, що передбачені законом і які здійснюються на практиці (наприклад, представницька влада). В такому суспільстві політичні конфлікти є інституціоналізованими і легітимізованими. Конкуренція у більшості сфер суспільно-політичного життя, плюралізм інститутів, об'єднань, форм здійснення конфліктів є підґрунтям для реалізації будь-яких інтересів, що існують у суспільстві. Тому конфлікти розгортаються у публічному політичному просторі, а їхній результат не є визначеним наперед. Водночас процес їхнього розв'язання обмежений рамками відповідних процедур. У такій відкритій системі конфлікт переважно втрачає значну частину своєї інтенсивності й насилля, але все ж існує, оскільки виконує продуктивні функції в існуванні соціуму (Л. Козер, 1956; Р. Дарендорф, 1959 та ін.).

Суспільство перехідного типу характеризується невизначеністю результатів і процедур (де існує влада минулого та значні труднощі, які виникають при спробах стандартизації порядку вирішення конфліктів). Відсутність звичних засад суспільного життя, цілісного уявлення про цінності, нестійкий характер інтересів і поведінки людей характеризують посттоталітарні суспільства, які не мають традицій локалізації, каналізації, регулювання конфліктів за допомогою певних правил. Внаслідок цього конфлікти набувають вибухового характеру і відрізняються спонтанною неінституціоналізованою політизацією. Вона відбувається на основі хибної ідентифікації, міфологізованого архетипу винятковості якоїсь соціальної групи та ін., що зумовлює конфронтаційний плюралізм, приватизацію концепцій солідарного майбутнього, штучне насадження інших, культурно незасвоєних політичних інститутів. Випадкова інституціоналізація призводить до постійної політичної боротьби навколо інституційних структур, що своєю чергою стає

потужним конфліктогенним чинником.

Будь-яка політична система, політичний режим є результатом жорсткої боротьби різних соціальних сил, які екстраполюють свої вимоги у сферу політики, на рівень державної влади. Завоювання політичної влади та її здійснення переважно відбувається у відповідних видах політичних конфліктів (державно-правові, статусно-рольові, на основі наявних розбіжностей у політичній культурі та ін.). Зокрема, державно-правові конфлікти виникають у самій системі державної влади. Вони є інституціалізованими, здебільшого раціональними і публічними та переважно відбуваються в правових межах, зміцнюючи політичну систему, виконуючи конструктивні функції. Зазвичай в таких конфліктах ведеться боротьба навколо функціонування старих і виникнення нових державних інституцій, обсягу повноважень, які регулюють ці повноваження. Проте у межах парламентської моделі правління логіка політичних інститутів є більш прозорою, де народна більшість ототожнюється з парламентською, а уряд у цілому відображує цю більшість. Президентська модель правління є складнішою і єднає в собі два способи формування народної більшості — президентські й парламентські вибори. Подвійний центр інституційного і політичного тяжіння «президент — парламент» за відсутності готовності до їхньої коректної співпраці можуть призводити до кризи політичного режиму.

Статусно-рольові конфлікти зумовлюються статусно-рольовою структурою політичної сфери. Будь-яка система, матриці політичних статусів (стосовно влади) і ролей є внутрішньо потенційно конфліктною та динамічною. Так, в одних груп, страт з часом підвищується статус у системі владних відносин, політичного впливу, політичних прав і свобод, а в інших — може знижуватися (тотально або парціально). Нерівним є розподіл не лише політичної та державної влад, але й політичних прав і свобод, форм і рівнів участі у політичному житті, що є внутрішнім джерелом конфліктогенності статусно-рольової структури влади та політичних відносин. Відмінність політичних потенціалів виявляється у конфліктах так званих верхів і низів, які розгортаються по вертикалі: еліти — маси, влада — народ, держава — суспільство. Конфлікти між різними соціальними, політичними групами, які знаходяться на одному щаблі стратифікації, здебільшого розгортаються по горизонталі.

Джерелами таких конфліктів (реальних і потенційних) є (а) невідповідність між високим соціальним статусом правлячої еліти та її особистісними здібностями, а отже рольовою поведінкою та її результатами; (б) структура взаємин, коли суб'єкти і структури політичної системи мають статуси, різні за джерелами формування й природою легітимності (яка може бути не лише правовою, а й суспільно-політичною і навіть соціально-психологічною). Політичні сили, які активізують свої домагання, відстоюють свою легітимність, використовуючи ресурси для досягнення стратегічних і тактичних цілей. За таких умов суспільство дестабілізується не стільки конфліктами, які йдуть знизу, скільки суперечностями у владній верхівці (коли продукуються паралельні, альтернативні, щодо чинної влади структури, які мають або інше джерело або природу легітимності) викликають глибокий політичний конфлікт.

Кожна соціальна і політична страта водночас має кілька статусів, які можуть знаходитися у ранговому дисонансі. У різних прошарків і груп громадян можуть не співпадати матеріально-економічні і політичні статуси; соціокультурний і

політичний статуси; приписаний (стать, національність тощо) та здобуті статуси. Крім того, невідповідність статусу ролі сама по собі є конфліктогенною ситуацією.

Отже, чим більшими є розбіжності у статусах в одних і тих самих стратах, тим швидше їхні представники будуть підтримувати радикальні течії, голосувати за радикальні партії. Чим менше можливостей існує для індивідуальної зближувальної мобільності, чим обмеженішою є реорганізація соціально-політичної структури, тим більшою є вірогідність того, що боротьба зацікавлених груп призведе до руйнування старої і введенню нової системи стратифікації (наприклад, під час соціальних і політичних революцій). Невичерпним джерелом конфліктів цього типу є розбіжність статусних очікувань і соціально-політичної реальності (оскільки кожен статус несе в собі відповідні суспільні й особисті очікування) стосовно певного життєвого результату у випадку реалізації статусних ролей. Нереалізованість або неповне досягнення певним суспільним прошарком, групою статусних очікувань є конфліктогенним (наприклад, соціальна роль інтелігенції у політичних процесах у 1960–1980-х рр. в СРСР).

Конфлікти на основі наявних розбіжностей в культурі є не просто конфліктами з приводу певних цінностей (розбіжностей в ідеалах, орієнтаціях). Це конфлікти політичних культур як способів сприйняття, емоційного відчуття суспільно-політичної реальності, а також способів політичного мислення, діяльності окремих великих соціальних груп. Культурна складова наявна у будь-кому типові конфлікту, але це не означає існування конфлікту як такого. Політичні конфлікти виникають тоді, коли існує зіткнення носіїв політичних культур як сукупностей різних цінностей, норм, правил, звичаїв, традицій, способів політичного життя. Це є джерелом культурних розколів (квіважів). Наприклад, промислова революція, яка актуалізувала роль третього стану, національні революції (епоха Великої буржуазної революції у Франції стала джерелом політичного розколу на ґрунті ідеології, поділу на «правих» і «лівих» як вираження різних політичних світоглядів — від помірнього до екстремістського). У 1917 р. з перемогою Лютневої революції, а згодом і Жовтневого перевороту в Росії на зміну конфлікту націй приходить конфлікт ідеологій у міжнародному масштабі; «холодна війна» — політичний конфлікт, який втілює у боротьбу двох супер-держав (Т. М. Траверсе, 2013).

Так званими специфічними механізмами перетворення політичних процесів є політичний радикалізм, політичний екстремізм, політичний фанатизм, фундаменталізм, сучасний тероризм як різновид політичного екстремізму (Соснин, Нестик та ін.). Окремим типом конфліктів у політиці є так звані ніколи не вирішувані («глибоко вкорінені») конфлікти. Йдеться про політичні конфлікти на ґрунті віри (релігії) та мови (етнічні конфлікти).

Висновки. Парадигма політичного конфлікту в контексті цивілізаційного підходу розробляється щонайменше у двох напрямках — як конфлікт інтересів (боротьба за контроль над певною територією, населенням, ресурсами) та як конфлікт цінностей і цивілізацій (зіткнення підходів щодо проблем людського існування у контекстах мирське/сакральне, людина/природа, індивід/соціум, традиції/інновації). Існує тісна залежність між загальним станом соціальної конфліктності та історичними традиціями розвитку того чи іншого народу. Форма і зміст тих процесів, які відбуваються всередині політичного конфлікту, прямо пов'язані з рівнем історичного розвитку народу, конкретних соціальних і політичних

умов суспільного життя.

Перспективи подальших досліджень. Сучасні дослідники вказують на зміну природи конфліктів і міждержавних конфліктів зокрема. Війни країн і народів замінюються зіткненнями національних груп. «Вихід» з політичного конфлікту та врегулювання конфліктної ситуації дедалі більше виявляється в руках так званих недержавних акторів — осіб та структур, які безпосередньо діють у конфлікті й здебільшого підміняють державні організації та їхні повноваження. Ці нові учасники не пов'язані з державними зобов'язаннями або якимись прийнятими доктринами (наприклад, суверенітету, забезпечення безпеки) і тому мають більший ступінь свободи для втручання і, зрештою, врегулювання політичного конфлікту в «потрібному» напрямі, що й стане предметом наших подальших пошуків.

Траверсе Т. М.

Психологические аспекты конфликта как вида политического противостояния

В статье рассматриваются психологические детерминанты возникновения и существования политической деятельности как конфликта. Она возникает не только в случае, когда стороны стремятся получить выгоды за счёт другого, когда ведётся борьба не только за монополию применения инструмента власти, но и за монополию разработки и распространения принципа легитимного распределения социального мира и тем самым – за монополию мобилизации групп.

Политический конфликт является столкновением субъектов социально-политического взаимодействия в их стремлении реализовать свои интересы и цели, связанные, прежде всего с завоеванием власти. Крайняя граница обострения политических противоречий приводит к военно-политическим конфликтам, в которых переплетаются все общественные интересы – экономические, социальные, духовно-идеологические и др.

Разные типы обществ генерируют разные типы конфликтов, где существенным критерием является уровень и характер развития социальных отношений. Завоевание политической власти и её осуществление преимущественно происходит в таких видах политических конфликтов: государственно-правовые, статусно-ролевые, конфликты на основе существующих разногласий в политической культуре.

Ключевые слова: *политическая деятельность, политический конфликт, конфликтность, политическая борьба, типы политических конфликтов, источники политических конфликтов.*

Traverse T. M.

Psychological aspects of conflict as the kind of political confrontation

The article deals with the psychological determinants of the emergence and existence of political activity as political conflict. Political activity as a conflict arises not only when the side aspire to obtain benefits, at the expense of each other, when the struggles not only the monopoly of application an instrument of power, but also the monopoly of the development and spreading the principle of legitimate distribution of social peace and thus – for the groups monopoly mobilization.

The political conflict is the collision of socio-political interaction in their efforts to realize interests and goals, that are primarily associated with the obtaining power or

reallocation, and with the change of political status in society. The extreme aggravation boundary of political contradictions leads to political and military conflicts. The peculiarity of such conflicts is that they intertwined all social interests - economic, social, and spiritual-ideological.

The different types of societies generate various types of conflicts, where the essential criterion is the level and character of social relationships. Conquest of political authority and its implementation is mainly in the following kinds of political conflict: the constitutional, status and role, conflicts based on available differences in political culture and others.

***Key words:** political activity, political conflict, conflict, political struggle, types of political conflict, the source of political conflict.*

Траверсе Тетяна Михайлівна – доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

UDC 159.9

Fedorov A. Yu.

SOCIALLY-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF ORGANIZATIONAL CULTURE OF MANAGERS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article is devoted to the analysis of socio-psychological features of the organizational culture of managers of educational institutions. The analysis of modern scientific literature on the problem is presented, structural elements and levels of organizational culture of the educational institution are considered. Features of functioning of organizational culture of educational institutions of different type are revealed.

***Key words:** organizational culture, levels of manifestation, structure of organizational culture, management activity.*

Formulation of the problem. The consequences of reforms, which transform the relationship of state subject, directly affect the activity of educational institutions, whose main task is to train professionals whose scope of knowledge and skills will satisfy the most pressing needs of society.

Effective establishment of the educational process in higher education institutions, the increasing of professional mobility and competitiveness of future professionals in today's job market requires new approaches and criteria for quality preparation of students. Most relevant to the requirements of the system approach in the formation of future professionals is the study of the integral phenomenon as organizational culture of higher educational institution and, above all, the organizational culture of the students as it is an important component. Non-interference in the formation of the organizational culture of the students could affect the operation of the whole university, the image of its graduates, their future professional success. But managing of organizational culture formation of students requires studying of social and psychological factors, as this will provide an opportunity to develop psychologically grounded programs to improve the organizational culture of the students of modern universities.